

ІСТОРИЯ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ І БІБЛІОТЕК

DOI: <https://doi.org/doi.org/10.15407/bv2024.03.051>
УДК 930.25:027 (477) (Щавинський В. О.)

Андрій Шаповал,

<https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>,

доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
завідувач відділу археографії Інституту архівознавства,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського (м. Київ, Україна)
вул. Володимирська, 62, Київ, 01001, Україна
e-mail: shail96@ukr.net

Видання з україніки у науковій бібліотеці Василя Щавинського

Мета статті – на основі аналізу архівних джерел реконструювати українознавчий складник наукової бібліотеки видатного українського мистецтвознавця, колекціонера, бібліофіла та мецената Василя Олександровича Щавинського (1868–1924). **Методологія** статті базується на застосуванні джерелознавчого, архівознавчого, хронологічного, порівняльного, біографічного та просопографічного методів дослідження. **Наукова новизна** праці полягає в тому, що вперше на основі аналізу архівних джерел, котрі відклалися у фондах Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, встановлено комплекс видань з україніки в науковій бібліотеці В. Щавинського, які після смерті вченого надійшли до книгосховищ наукових установ Києва. **Висновки.** У науковій бібліотеці В. Щавинського, яку мистецтвознавець старанно збирав протягом кількох десятиріч з метою подарувати її науковим установам Києва, важливу частину становили рідкісні та цінні видання з україніки. Колекціонером вдалося зібрати великий комплекс наукових праць з українознавства, художньої, мемуарної та публіцистичної української літератури, довідкових та ілюстративних видань про Україну, бібліографічних джерел до історії українського народу та українського національного державотворення. Найціннішим складником бібліотечної колекції вченого були рідкісні видання творів Т. Шевченка та науково-вартісні праці про нього. У книгозбірні В. Щавинського було представлено надійшли до українознавчої проблематики, які стали бібліографічною рідкістю ще за життя вченого та побачили світ від XVII до початку XX ст. й друкувалися в усіх регіонах України, а також країнах Європи та Америки. Більшу частину свого життя В. Щавинський мешкав поза Україною, але він системно вивчав її історію, літературу та культуру, одним із свідчень чого є наукова колекція видань з україніки в його бібліотеці.

К л ю ч о в і с л о в а: В. Щавинський, наукова бібліотечна колекція, видання з україніки, архівні документи, Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Актуальність теми дослідження. У грудні 2024 р. виповнюється 100 років від загибелі видатного українського мистецтвознавця, колекціонера, бібліофіла та громадсько-культурного діяча Василя Олександровича Щавинського (01.02(20.01).1868 – 28.12.1924). Широкий громадськості він відомий, передусім, як український патріот і пристрасний колекціонер, який заповів науковим і культурним установам України свою коштовну збірку, значна художня та книжкова частина якої нині зберігається у Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у Києві (далі НММХ).

Однак й досі не створено правдивий і повний життєпис В. Щавинського, а з поля зору дослідників випали цілі пласти життя та сфери діяльності вченого. На сьогодні вповні не досліджено і його діяльність як бібліофіла, тоді як колекціонеру протягом життя вдалося сформувати велике бібліотечне зібрання, яке він заповів науковим установам Києва. Цінним складником книгозбірні В. Щавинського були видання з україніки, реконструкція та дослідження якого дасть змогу розширити знання про інтереси й уподобання вченого та коло його наукових зацікавлень.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність В. Щавинського з формування власної наукової книгозбірні на сьогодні не досліджено, як і не визначено

засадничі принципи, якими керувався колекціонер при створенні бібліотечного зібрання. Збирати книги В. Щавинський розпочав раніше від колекціонування картин і предметів мистецтва, адже його шлях до діяльності з колекціонування пролягав через системні довгорічні студії історії українського та європейського мистецтва, які розпочалися ще в студентські роки. Й протягом десятиріч об'єктом збирання для В. Щавинського стали видання з історії й культури України та історії українського і західноєвропейського живопису та мистецтва.

Доля В. Щавинського склалася так, що з молодих років він мешкав поза Україною, але, як зазначив перший біограф ученого, – академік В. Перетц, – він «завше думками линув» до Батьківщини [7, с. 189]. У статті, присвяченій колекціонеру [7], В. Перетц наголосив, що В. Щавинський «невпинно студіював минуле українського народу, а для цього збирав усе, що могло йому допомогти в цьому. Він зібрав порядну бібліотеку історичних джерел та розвідок по історії України, починаючи з літописів і кінчаючи козацькими хронічками та мемуарами, а також ряд видань українських письменників» [7, с. 189].

Частина бібліотечного зібрання В. Щавинського нині міститься у Науковій бібліотеці НММХ. Над її реконструкцію працювали співробітники цього закладу Є. Жолковська і Т. Михайлова, які у розвідці [2], котра стала результатом їхньої роботи, зазначили, що найціннішою частиною книгозбірні В. Щавинського до сьогодні є біографічні словники художників, мистецтвознавчі довідники, каталоги музеїв і європейських аукціонів кінця XIX ст. – початку XX ст., видання з історії різних видів європейського та азійського мистецтва: живопису, скульптури, графіки, декоративного мистецтва німецькою, французькою, англійською та іншими мовами. І більшість із них досі не втратили свого наукового значення [2, с. 90–91].

Не менш цінну частину наукової бібліотеки В. Щавинського становили видання з україніки, яка досі залишалася поза увагою дослідників. В Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського зберігаються документи, які відклалися в особових фондах В. Щавинського (заява колекціонера) [4] і академіка Всеукраїнської академії наук (далі ВУАН) О. Новицького (екслібрис В. Щавинського, списки видань його бібліотеки, складені вдовою вченого К. Бурикіною-Щавинською і В. Перетцем) [5; 6], дослідження яких дає змогу визначити зміст українознавчої частини книгозбірні мистецтвознавця.

Мета статті – на основі аналізу архівних джерел реконструювати українознавчий складник наукової бібліотеки видатного українського мистецтвознавця, колекціонера, бібліофіла та мецената Василя Олександровича Щавинського (1868–1924).

Виклад основного матеріалу. Разом із художніми творами та мистецькими пам'ятками В. Щавинський мав намір передати до України старанно зібрану ним протягом десятиріч велику бібліотеку. У тестаменті, складеному в 1917 р., учений заповів Національному українському музею в Києві власне бібліотечне зібрання, яке складалося з художніх видань, журналів і книг із мистецтва та його історії, з історії народів, котрі відіграли важливу роль у розвитку мистецтва, та із галузей знань, які були дотичними та допоміжними у дослідженні мистецтва, а також книги з українознавства або українською мовою, визнані корисними для музею [6, арк. 1].

Учений мав екслібрис, що містить геральдичний щит із півфігурою лева, який, тримаючи у лапі кільце, постає з цегляного муру. Зверху над щитом зображено

лицарський шолом, увінчаний подібною, що й на щиті, але збільшеною півфігурою лева, котрий постає з корони. Навколо – щільний рослинний орнамент. Унизу ж, на бандеролі – напис: «Из книг В. А. ЩАВИНСКОГО» [5]. Автором цього екслібрису є відомий живописець, ілюстратор і театральний художник М. Яковлев, який протягом 1904–1906 рр. працював у Києві, зокрема, у журналі «Шершень».

Про власну наукову бібліотеку В. Щавинський згадав і у заяві до ВУАН, подану в 1923 р. з метою передачі українській академії свої колекційні збірки, зазначивши, що книжкове зібрання було здобутком його «довголітнього студіювання української історії і історії західноєвропейського мистецтва» та складалася з «кількох тисяч томів» [4, арк. 1].

Після загибелі В. Щавинського, В. Перетц у листі до А. Кримського від 2 січня 1925 р., маючи на меті переконати неодмінного секретаря ВУАН негайно розпочати справу з перевезення колекційних збірок мистецтвознавця до Києва, крім іншого, звернув увагу на цінність його бібліотеки, наголосивши: «книги – дуже рідкі та цінні! <...> Небіжчик ціле життя витратив на те, щоб зібрати літературу про голландську школу живопису, великим знавцем котрої він був. Книг приблизно – 2000–2500 прим[ірників], з котрих третина торкається України та українознавства. Було б дуже гарно, коли б Академія прийняла цей патріотичний дар до своєї книжкової скарбниці» [3, с. 115].

Отже, на думку В. Перетца, яку він висловив у листі до А. Кримського, у науковій бібліотеці колекціонера нараховувалося 2000–2500 примірників видань. Сам же В. Щавинський указував, що у його книгозбірні містилося 4000 томів [1, арк. 67]. За підрахунками, здійсненими за списками, які склали К. Бурикіна-Щавинська та В. Перетц, загальна кількість видань із бібліотеки В. Щавинського, що перевезено до Києва, становила 2880 примірників [6, арк. 7–35, 37–40, 68–97, 99–102].

Приблизно третину бібліотеки В. Щавинського становили книги з українознавства та видання українською мовою (1000 примірників), які під час розподілу між науковими установами Києва залишилися у Кабінеті українського мистецтва ВУАН. Свою бібліотечну колекцію, як й інші збірки, учений формував на системно-науковій основі, що, безперечно, стосується і українознавчої частини його книжкового зібрання. Спробуємо за списками, підготовленими К. Бурикіною-Щавинською та В. Перетцем, реконструювати українознавчий складник бібліотеки В. Щавинського.

Найціннішу частину українознавчого складника бібліотечної збірки В. Щавинського становили видання творів Т. Шевченка та книги про митця. У книгозбірні містилося декілька видань «Кобзаря», як прижиттєвих, так і тих, котрі вийшли друком після смерті Т. Шевченка. Як відомо, перше видання «Кобзаря» було здійснено в 1840 р. у Санкт-Петербурзі, але стверджувати, що воно знаходилося у книгозбірні В. Щавинського не можемо. У списках книг колекції є запис, – «Кобзарь Шевченко», – який не має вихідних даних книги, отже це могло бути як перше, так і будь-яке інше видання «Кобзаря» [6, арк. 8 зв., 69 зв.].

Однак впевнено можемо стверджувати, що В. Щавинському вдалося придбати друге видання, яке побачило світ у Санкт-Петербурзі в 1844 р. під назвою «Чигиринський Кобзар і Гайдамаки», адже до нього увійшло вісім поезій із першого 1840 р. видання «Кобзаря» та поема «Гайдамаки», яка уперше вийшла друком у 1841 р. Можливо, у бібліотеці В. Щавинського було декілька примірників «Чигиринського Кобзаря», бо в одному списку є запис «Шевченко. Чигиринський

Кобзар» [6, арк. 9 зв., 70 зв.], а в іншому – «Кобзар 2 вид.» [6, арк. 19, 81]. Після арешту Т. Шевченка у квітні 1847 р. його твори й книги заборонили та вилучали із продажу, тому «Чигиринський Кобзар» став рідкісним виданням ще за життя Т. Шевченка.

Мав В. Щавинський і третє, що стало останнім прижиттєвим для українського поета, видання «Кобзаря», яке побачило світ у 1860 р. за підтримки українського промисловця П. Семеренка.

У бібліотеці В. Щавинського був «Кобзар» у двох томах. Але, важко сказати, чи це було видання, надруковане у Празі протягом 1875–1876 рр. за ініціативи О. Русова, чи – двотомний «Кобзар» за редакцією В. Доманицького, який побачив світ у 1911 р. у видавництві В. Яковенка у Санкт-Петербурзі з нагоди 50-річчя від дня смерті Т. Шевченка.

Проте у списках є запис, що у книгозбірні В. Щавинського містився «Кобзар», виданий у Празі в 1876 р. [6, арк. 11, 72]. Це було рідкісне перше не цензоване видання «Кобзаря» Тараса Шевченка, яке цензура не дозволила ввезти на терени Російської імперії.

У Києві видавати Шевченка було складніше, ніж у Санкт-Петербурзі, особливо після прийняття Валувєвського циркуляру та Емського указу. Утім для своєї бібліотеки В. Щавинський придбав одне з небагатьох київських видань «Кобзаря» Т. Шевченка, який побачив світ у 1894 р. Його друк, як і перше видання «Кобзаря» у Києві в 1889 р., здійснив Ф. Йогансон.

У шевченкознавчій збірці В. Щавинського відклалося три випуски «Ілюстративного "Кобзаря"» Т. Шевченка (1896). Автором ілюстрацій був відомий митець М. Микешин, який товаришував із Шевченком і багато зробив для популяризації його творчого доробку.

Крім «Кобзаря», в колекції В. Щавинського були окремі видання творів Т. Шевченка, які стали вершиною його поетичної творчості, а саме поеми: «Катерина», «Наймичка», «Кавказ», «Сон», а також видання революційних поезій. Напевно, В. Щавинський мав й один із п'яти томів «Повного видання творів Тараса Шевченка» за редакцією Б. Лепкого, що друкувалося протягом 1919–1920 рр.

У зібранні В. Щавинського було представлено видання, котре репрезентувало малярську творчість Шевченка. Зокрема, два томи «Малюнків Тараса Шевченка» (1911, 1914), які вийшли друком у Санкт-Петербурзі завдяки зусиллям Просвітнього товариства імені Тараса Шевченка та професора В. Мате.

Цікавили В. Щавинського й наукові праці, які висвітлювали життєвий шлях Т. Шевченка, розкривали роль і значення його творчої діяльності та видавалися на вшанування пам'яті Кобзаря.

У своїй книгозбірні В. Щавинський мав декілька примірників ґрунтовної праці українського письменника та громадського діяча О. Кониського, у якій на основі аналізу архівних документів, спогадів і наукових розвідок попередніх дослідників було реконструйовано наукову біографію Т. Шевченка. Дослідження О. Кониського «Тарас Шевченко-Грушівський: хроніка його життя» вийшло друком українською мовою у Львові у двох томах (Т. 1, 1898; Т. 2, 1901), а також, як одностомник, російською в Одесі у 1898 р. Найвні документи не дають змоги з'ясувати, яке саме видання було у бібліотеці В. Щавинського, можливо, що й обидва.

У шевченкознавчій збірці В. Щавинського була й капітальна праця В. Доманицького «Критичний розслід над текстом "Кобзаря"», яку було видано у Києві в 1907 р. Придбав В. Щавинський для своєї бібліотечної колекції й книгу

«Т. Шевченко в літературі та мистецтві: бібліографічний покажчик матеріалів для вивчення життя і творів Т. Шевченка», автором якої був український письменник, критик, перший бібліограф творів Кобзаря та праць про нього М. Комаров. До колекції увійшла праця ще одного фахівця з бібліографічної шевченкіани М. Яшека, який перший у післяреволюційний час уклав бібліографічний покажчик, присвячений Т. Шевченку (Харків, 1921).

Як мистецтвознавець та дослідника художніх пам'яток В. Щавинського цікавила література, яка б висвітлювала малярську творчість Т. Шевченка. У його бібліотеці було декілька видань, котрі стосувалися діяльності Шевченка як художника, зокрема, капітальна праця історика мистецтва та бібліографа О. Новицького «Тарас Шевченко як маляр» (1914).

До наукової бібліотеки В. Щавинського увійшло й декілька примірників збірника, який був виданий з нагоди 50 роковин від дня смерті Т. Шевченка (1912). До організаційного комітету з проведення урочистостей та публікації ювілейного збірника входили В. Вернадський, А. Кримський, Ф. Корш, О. Новицький та інші науковці.

Таким чином, шевченкознавча бібліографічна збірка В. Щавинського була сформована із рідкісних видань творів Т. Шевченка та вартісних праць про біографію та творчість Кобзаря.

У своїй книгозбірні В. Щавинський мав двотомне енциклопедичне видання «Український народ у його минулому та теперішньому» (1914). Це – одне з перших синтетичних видань з українознавства, присвячене всебічному висвітленню історії, етнографії, географії і антропології українського народу. Ініціатором створення енциклопедії виступив М. Грушевський, тоді як головним редактором видання був Ф. Вовк.

Великий комплекс видань у бібліотеці В. Щавинського склали наукові дослідження з історії України. У книгозбірні було представлено праці таких відомих українських істориків, як В. Антонович, М. Аркас, Д. Багалій, Д. Бантиш-Каменський, М. Довнар-Запольський, М. Грушевський, О. Єфименко, І. Каманін, М. Костомаров, О. Лазаревський, М. Максимович, М. Слабченко, Д. Яворницький та ін.

У колекції були «Короткий літопис Малої Росії», виданий О. Безбородьком і В. Рубаном у 1777 р., та праця І. Срезневського, присвячена дослідженню «Жалуваної грамоти князя Мстислава та сина його Всеволода Новгородському Юр'єву монастирю» (1859–1960).

Відклалося дослідження одного з найосвіченіших українських учених і державних діячів Лівобережної України другої половини XVIII – початку XIX ст. П. Симоновського «Короткий опис про козацький малоросійський народ і про військові справи його», у якій зроблено загальний огляд історії України козацько-гетьманської доби з точки зору національної державної ідеології. Цю працю у 1847 р. надрукував український історик, письменник і видавець О. Бодянський. У збірці В. Щавинського також була «Повість про те, що трапилося в Україні, з того часу, як вона Литвою заволоділа, аж до смерті гетьмана війська запорізького, Зіновія Богдана Хмельницького», яку видав О. Бодянський у 1848 р., та праця М. Василенка «О. М. Бодянський і його заслуги у вивченні Малоросії» (1904).

До зібрання увійшли історичні та джерелознавчі праці: В. Антоновича «Дослідження про гайдамацтво за актами 1700–1768 р.» (Київ, 1876); Д. Бантиша-

Каменського «Джерела Малоросійської історії» (у 2 ч., 1858–1859); Ф. Бродовича «Історичні записки про події на Волині та Поділлі у 1789 р.» (Львів, 1861); М. Грушевського «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV століття» (Київ, 1891), «Про старі часи на Україні» (1907), «Київська Русь» (1911), двотомник «Історія українського козацтва до єднання з Московською державою» (Київ, 1913–1914), «Переяславська умова України з Москвою 1654 року» (1917); М. Аркса «Історія України-Русі» (1908); Є. Альбовського «Харківські козаки: друга половина XVII ст. (за архівними джерелами)» (1914); М. Довнара-Запольського «Українські староства у першій половині XVI ст.» (Київ, 1908); О. Єфименко «Історія українського народу» (1906) і «Історія України та її народу» (1907); І. Каманіна «До питання про козацтво до Богдана Хмельницького» (Київ, 1894); М. Костомарова «Гетьманство Виговського» (1862) та «Мазепа і мазепинці» (1885); Д. Яворницького «Збірник матеріалів для історії запорізьких козаків» (1888), «Історія запорізьких козаків» (у 3 т.; 1892, 1895, 1897), «Джерела для історії запорізьких козаків» (у 2 т., 1908–1910) та ін.

Мав В. Щавинський окремі томи чотиритомної «Історії Малої Росії» Д. Бантиша-Каменського у кількох виданнях (1822, 1842), п'ятитомника М. Маркевича «Історія Малоросії» (1842–1843), фундаментального 12-томного видання М. Костомарова «Історичні монографії та дослідження», які побачили світ протягом 1863–1872 рр., та тритомник О. Лазаревського «Опис старої Малоросії. Матеріали для історії заселення, землеволодіння та управління», виданий у Києві протягом 1888–1893 рр.

Цікавили В. Щавинського й події, які відбувалися в Україні під час національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. Для своєї книжкової збірки він придбав дослідження М. Грушевського «Українська Центральна Рада та її універсал» (Київ, 1917), О. Золотарьова «Із історії Центральної Української Ради (1917 рік)» (Харків, 1922), Д. Заславського «Поляки в Києві» (1922), Ю. Чайківського «Як галичани втягнути в контрреволюцію» (Вінніпег, 1921).

У колекції представлено розвідки європейських дослідників про Україну, зокрема, дослідження французького інженера і військового картографа Гійома Левассера де Боплана «Опис України» (1832).

До книгозбірні увійшли дослідження з історії права та збірники нормативно-правових актів, котрі стосувалися історії України. Серед видань: окремі томи «Архіву Південно-Західної Росії», підготовлені Тимчасовою комісією для розбору давніх актів; «Акти, що стосуються історії Південної та Західної Росії, зібрані та видані Археографічною комісією» у 15 томах, що друкувалися упродовж 1863–1892 рр. за редакцією М. Костомарова і Г. Карпова та ін.

У колекції В. Щавинського представлено низку досліджень із біографістики. До цієї групи видань увійшла праця професорів Університету Св. Володимира у Києві В. Антоновича і В. Беца «Історичні діячі Південно-Західної Росії у біографіях і портретах» (1885), джерельним підґрунтям для якої стала колекція козацько-гетьманської старовини В. Тарнавського. Також розвідки: М. Костомарова «Богдан Хмельницький» (1857); Р. Зотова «Про чернігівських князів за Любецьким синодиком та про Чернігівське князівство у татарський час» (1893); Ф. Уманця «Гетьман Мазепа» (1897); М. Гальковського «Наказний гетьман Полуботок» (Лебедин, 1909); Г. Максимовича «Діяльність Румянцева-Задунайського з управління Малоросією» (Ніжин, 1913); М. Бикова «Князі Острозькі та Волинь» (1915) та ін.

Низку праць присвячено життю, діяльності та творчості українських діячів науки та культури, зокрема, дослідження: Д. Багалія про О. Лазаревського «Новий історик Малоросії» (1891); С. Єфремова «Борис Грінченко (про життя його та діла)» (1913) й «Іван Франко: про життя його та діла» (1919); В. Козловської «Світлій пам'яті В. В. Хвойки» (Одеса, 1917); Є. Редіна «Пам'яті професора О. О. Потєбні» (Харків, 1891); М. Сумцова «Велетень думки і слова: (О. П. Потєбня)» (Харків, 1922); Ф. Вітберга «Гоголь і його новий біограф» (1892) та ін.

Значну частину у книжковому зібранні В. Щавинського становили видання з історії окремих регіонів України та праці краєзнавчого спрямування: Я. Головацького «Бібліографічні знахідки у Львові» (1883); В. Біркбека «Релігійні переслідування у Галіції» (1913); Д. Вергуна «Що таке Галіція?» (1915); В. Площанського «Минуле Холмської Русі за архівними документами XV–XVIII століть та іншими джерелами» (у 2 т.; 1899, 1901); М. Теодоровича «Історико-статистичний опис церков та парафій Волинської єпархії» (1888); В. Гульдмана «Пам'ятники старовини у Поділлі» (Кам'янець-Подільський, 1901); І. Швенцона «Опис Літинського повіту Подільської губернії» (1901); О. Богдановича «Збірник відомостей про Полтавську губернію» (Полтава, 1877); І. Павловського «Статистичні відомості про Полтавську губернію сто років тому» (1905) та ін.

Низку праць у збірці присвячено Києву. Тут назвемо двотомник українського історика, фольклориста та лексикографа М. Закревського «Літопис та описання міста Києва» (1858, 1868), до якого увійшли історичні, археологічні, ландшафтні й топонімічні відомості. Містилися «Збірник матеріалів для історичної топографії Києва та його околиць», виданий Київською археологічною комісією у Києві в 1874 р., та праці С. Голубєва «Про найдавніший план міста Києва 1638 року» (Київ, 1898) і «Спірні питання про давню топографію Києва» (Київ, 1910). До колекції увійшло видання «Київ тепер і раніше» (Київ, 1888), котре побачило світ з нагоди 900-річчя Хрещення Русі. Ще відклалися дослідження: М. Берлинського «Короткий опис Києва» (1820), митрополита Євгенія «Опис Києво-Софійського собору і київської ієрархії» (Київ, 1825), І. Фундуклея «Огляд Києва у відношенні до давнини» (Київ, 1847), В. Аскоченського «Київ із найдавнішим його училищем Академією» (Київ, 1856), Д. Айналова і Є. Редіна «Стародавні пам'ятки мистецтва Києва. Софійський собор, Золотоверхо-Михайлівський та Кирилівський монастирі» (Харків, 1899), Я. Смирнова «Малюнки Києва 1651 року за копіями їхнього кінця XVIII століття» (1908) та інші. Серед видань представлено «Путівник по Києву», складений М. Чернишовим, та довідники «Вказівник святині та священних пам'яток Києва» (Київ, 1853) і «Список населених місць Київської губернії» (Київ, 1900), що містили детальний опис Києва та православних його пам'яток.

Відклалася й література з описом історії та пам'яток інших міст України, зокрема, дослідження: В. Верещагіна «Старий Львів» (1915), Ю. Сіцінського «Місто Кам'янець Подільський. Історичний опис» (1895), М. Теодоровича «Місто Володимир Волинської губернії. Історичний нарис» (1893), Г. Милородовича «Любеч, батьківщина преподобного Антонія Печерського» (1871) та ін.

Генеалогічні дослідження у колекції репрезентували багатотомний «Малоросійський родословник» (Київ, 1908–1914), складений В. Модзалевським, та «Малоросійський гербовник» (1914), якій підготували історики-генеалогі В. Лукомський і В. Модзалевський, а оздоблення здійснив Г. Нарбут. Мав В. Щавинський і підготовлене Г. Нарбутом на основі музейних і архівних джерел видання «Герби гетьманів Малоросії» (1915), яке надрукував С. Тройницький

у Санкт-Петербурзькій типографії «Сириус». До збірки увійшов і написаний Л. Ілляшевичем «Короткий нарис історії харківського дворянства» (1885), проілюстроване гербами і грамотами дворян Харківської губернії.

Цікавився В. Щавинський історією створення державних символів України. В його колекції була праця В. Різниченка «Герб України», у якій автор подав опис гербів, котрі існували на той час у різних регіонах України, та дослідив проблему вибору загальнонаціонального українського гербу.

У книжковому зібранні В. Щавинського відклалися видання з галузі археології: І. Фундукля «Огляд могил, валів та городищ Київської губернії» (Київ, 1848), М. Біляшівського «Монетні скарби Київської губернії» (Київ, 1889), О. Бобринського «Кургани та випадкові археологічні знахідки поблизу містечка Сміла» (у 3 ч.; 1886, 1894, 1901), М. Веселовського «Сучасний стан питання про "Кам'яні баби" або "Балбали"» (Одеса, 1915), П. Єфименка «Кам'яні знаряддя палеолітичної стоянки у с. Мезині Чернігівської губ.» (1913), І. Каманіна «Звіринецькі печери в Києві (їх старовину і святість)» (Київ, 1914), В. Хвойки «Давні жителі Середньої Наддніпрянщини та їхня культура в доісторичні часи» (1913), та ін.

До збірки увійшли праці з історії української літератури та літературознавчі розвідки, зокрема: П. Куліша «Григорій Квітка (Основ'яненко) і його повісті: слово на новий вихід Квітчиних повістей», що надрукована у Санкт-Петербурзі в 1858 р.; Г. Данилевського «Українська старина» (Харків, 1866); М. Петрова «Нариси історії української літератури XIX століття» (Київ, 1884); П. Житецького «Енеїда Котляревського і давній список її», видана у 1900 р. Університетом Св. Володимира у Києві; І. Стешенка «Енеїда Котляревського і Котельницького в порівнянні з іншими текстами» (Київ, 1911) та ін.

У своїй колекції В. Щавинський мав бібліографічний довідник «Народна українська література» (1904), складений істориком і літературознавцем Д. Дорошенком.

Мовознавчі дослідження представлено працями П. Житецького, А. Кримського, М. Левицького, І. Свенціцького та інших учених. До збірки увійшли розвідки: О. Павловського «Грамматика малоросійського наріччя» (1818), П. Житецького «Нарис літературної історії малоросійського наріччя в XVII і XVIII ст.» (1889), В. Мочульського «До історії малоруського наріччя» (1894), К. Михальчука і А. Кримського «Програма для збирання особливостей малоросійського говору» (1910) та ін.

Цікавими для В. Щавинського були й питання українського правопису та ведення діловодства українською мовою. У зібранні відклалися праці: М. Гатцука «Ужинок рідного поля» (1857), Г. Голоскевича «Український правописний словничок з короткими правилами правопису» (1914), М. Левицького «Як писати службові папери українською мовою» (1917) і «Українська грамматика для самонавчання» (1923).

Купував колекціонер і словники. Зокрема, мав перший російсько-український словник М. Левченка «Досвід російсько-українського словника» (Київ, 1874). Над цим виданням автор працював понад десять років, збираючи матеріал з української народної мови та творів українських письменників.

Праці історіографічного характеру у бібліотечній колекції репрезентувало дослідження В. Ляскоронського «Гійом Левассер де Боплан та його історико-географічні праці щодо південної Росії» (Київ, 1901). Із видань у сфері економіки у збірці відклалися праця В. Доманицького «Товариські крамниці: (Потреби-

тельські товариства)», що витримала декілька перевидань (1906, 1908, 1912). Із палеонтологічних розвідок містилася праця П. Венюкова «Фауна про силурійські відкладення Подільської губернії» (1898).

Мистецтвознавчу наукову літературу представлено дослідженнями: М. Макаренка «Пам'ятки українського мистецтва XVIII ст.» (1908), К. Широцького «Старовинне мистецтво на Україні» (Київ, 1918), В. Щербаківського «Архітектура у різних народів і на Україні» (Львів–Київ, 1910), С. Яремича «Ще про пам'ятки мистецтва Києво-Печерської лаври» (Київ, 1891) і «Пам'ятники мистецтва XVI та XVII ст. у Києво-Печерській лаврі» (Київ, 1900) та ін.

Значний комплекс становили видання з етнографії та українського фольклору. Одним із перших дослідників і видавців української народної поезії був фольклорист і етнограф М. Цертелєв, збірник якого «Досвід збирання старовинних малоросійських пісень» (1819), що поклав початок українській фольклористиці, у своїй книжковій збірці мав В. Щавинський.

У бібліотеці були й інші видання, які стосувалися українських пісень і мелодій, а саме: А. Метлинського «Народні південноросійські пісні» (Київ, 1854); Крутоярченка (Л. Блюммера) «Хохлацькі співки» (1857); М. Закревського «Старосвітські бандуристи: вибрані малоросійські та галицькі пісні й думи» (т. I, 1860); А. Коціпінського «Пісні, думки і шумки руського народу на Поділлі, Україні і в Малоросії» (1862); І. Рудченка «Чумацькі народні пісні» (Київ, 1874); Я. Головацького «Народні пісні Галицької та Угорської Русі» (1878); О. Потебні «Пояснення малоросійських та споріднених народних пісень» (у 2 вип.; Варшава, 1883, 1887); В. Перетца «Малоруські вірші та пісні у записах XI–XII ст.» (1899); М. Сумцова «До історії видань українських історичних пісень» (1899), «Українські співці й байкарі» (1910), «Слободсько-українські історичні пісні» (1914) та ін.

Для своєї бібліотечної колекції В. Щавинський придбав: збірник історичних, фольклорних і етнографічних матеріалів «Записи про Південну Русь», який упорядкував у 1856 р. П. Куліш; двотомник Д. Яворницького «Запоріжжя у залишках старовини та переказах народу» (1888); книгу Б. Грінченка «З вуст народу. Малоросійські оповідання, казки та ін.» (1901).

У колекції знайшлося місце й працям: М. Сементовського «Старовина малоросійська, запорізька та донська» (1846); М. Маркевича «Звичаї, повір'я, кухня та напої малоросіян» (Київ, 1860); О. Афанасьєва-Чужбинського «Поїздка у Південну Росію» (у 2 ч., 1861); М. Номиса «Українські приказки, прислів'я» (1864); В. Віслоцького «Прислів'я та приказки Галицької та Угорської Русі» (1869); П. Чубинського «Нарис народних юридичних звичаїв і понять в Малоросії» (1869); М. Драгоманова «Малоруські народні перекази та оповідання» (Київ, 1876); В. Горленка «Українські бувальщини: описи та нотатки» (1899); П. Єфименка «Збірник малоросійських замовлянь» (1874); М. Костомарова «Літературна спадщин» (1890); Б. Грінченка «Веселий оповідач» (Чернігів, 1898); Ю. Яворського «Пам'ятки галицько-російської народної словесності. Легенди. Казки. Розповіді. Анекдоти» (Київ, 1915); Ф. Миловидова «Жаба і рапавка в народному світогляді, переважно малоросійському» (Харків, 1913); С. Руданського «Приказки на москалів та німців» (Одеса, 1918); І. Павловського «До історії винокуріння в Малоросії» (Полтава, 1908); З. Клиновецької «Страви й напитки на Україні» (Київ–Львів, 1913), у якій містилося 1000 стародавніх рецептів страв й описів продуктів української національної кухні та ін.

У книгозбірні відклався збірник, складений М. Сумцовим «Із української старини» (Харків, 1905), у якому український побут відображено через призму свідчень таких українських літераторів, як Г. Квітка-Основ'яненко, І. Котляревський, І. Манжура, О. Паліцин, Т. Шевченко, Я. Щоголів та інших.

До колекції увійшов альбом «Опис колекції народних писанок» (1899), складений етнографом, музейником і основоположником вивчення писанкарства С. Кульжинським. У цьому виданні подано історико-етнографічний нарис про писанкове мистецтво в Україні та вміщено 2219 малюнків писанок, а також представлено каталог із науковим описом народних писанок із фондів Лубенського музею К. Скаржинської.

У бібліотечній збірці В. Щавинського широко представлено українську художню літературу, зокрема, виданнями з творами: К. Ванченка, Ієрамія Галки (М. Костомарова), Л. Глібова, М. Гоголя, Є. Гребінки, Грицька Григоренка (О. Судовщикової-Косач), С. і Г. Карпенків, А. Кашенка, Г. Квітки-Основ'яненка, О. Кониського, І. Котляревського, П. Куліша, М. Максимовича, С. Малярєвського, Марка Вовчка, П. Морачєвського, І. Нечуя-Левицького, С. Руданського, Г. Сквороди, М. Старицького, О. Стороженка, М. Устияновича, І. Федорченка, М. Філянського, Г. Хоткевича, О. Цисса, М. Шашкевича, Д. Яворницького та інших.

У колекції містилася збірка поезій та перекладів «Думки і пісні та ще дещо» (1839) українського поета, етнографа, фольклориста, перекладача, професора Харківського та Київського університетів А. Метлинського, який виступав під псевдонімом Амвросія Могили.

До зібрання увійшов виданий українською мовою збірник повістей, оповідань, пісень, поезій, казок й приказок «Ластівка» (1841), підготовлений Є. Гребінкою. Крім укладача, у збірнику взяли участь такі українські літератори, як Л. Боровиковський, В. Забела, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Кореницький, І. Котляревський, С. Писарєвський, П. Куліш, О. Афанасьєв-Чужбинський, Т. Шевченко та інші.

Із великих літературних творів у збірці В. Щавинського відклався твір О. Кузьмича «Зіновій-Богдан Хмельницький» та опублікований українською мовою роман Д. Мордовцева «Палій». Придбав колекціонер і роман-хроніку «Люборацькі» А. Свидницького, який вважається першим українським соціальним романом, де розкриваються проблеми суспільного життя України 1840–1860-х років.

У зібранні містилося декілька українських літературних альманахів. Зокрема: «Південний руський збірник», який уклав і в 1848 р. видав А. Метлинський; «Молодик», який у 1843–1844 рр. спочатку у Харкові, а потім у Санкт-Петербурзі видавав І. Бецький за допомогою Г. Квітки-Основ'яненка, В. Каразіна, М. Костомарова та інших. До колекції увійшов альманах «Складка», який виходив друком у Харкові в 1887, 1893, 1896 рр. та у Санкт-Петербурзі в 1897 р. На сторінках цього видання побачили світ поезії та оповідання Г. Барвінок, М. Вороного, П. Грабовського, Б. Грінченка, А. Кримського, Лесі Українки, Д. Мордовця, І. Нечуя-Левицького, В. Самійленка, Л. Старицької, І. Франка, Я. Щоголіва, В. Щурата, комедія «Вій» М. Кропивницького, спогади К. Білиловського тощо.

На полиці бібліотеки В. Щавинського знаходився і літературно-художній альманах «3 неволі», виданий у 1908 р. у Санкт-Петербурзі з метою одержання коштів для українських політичних засланих у Вологодській губернії.

Для своєї збірки вчений також придбав антологію української поезії, котра побачила світ у Києві в 1908 р. з ініціативи та за редакції О. Коваленка – «"Українська муза". Поетична антологія од початку до наших днів». У виданні містилися твори 125 українських поетів початку ХХ ст., які репрезентували різні художні поетичні школи та напрями.

Сучасну В. Щавинському українську літературу у зібранні ще було репрезентовано: оповіданнями А. Тесленка, котрі увійшли до збірника «З книги життя» (видавався у 1912 і 1918 рр.); збірками поезій О. Коваленка «Срібні роси» (1910) та Олекси Кобеця (О. Варавви) «Ряст» (1913); історичними оповіданнями для дітей В. Радіча «Запорізька старовина» (1916); новелою В. Винниченка «Ланцюг» (1917); комедійною п'єсою драматурга В. Муринеця «По ревізії» (1923) та іншими творами.

У колекції відклався літературно-науковий збірник «Привіт Іванові Франкові», виданий у Львові в 1916 р. з нагоди 40-річчя письменницької праці Каменяря.

У книгозбірні В. Щавинського відклася і мемуарна література. Зокрема, унікальний щоденник українського письменника ХVІІІ ст. Я. Марковича «"Денні записки" генерального підскарб'я Якова Марковича» (у 4 т; Київ, 1893–1897, 1913), які мемуарист вів протягом 1717–1767 рр. Мав колекціонер і «Діаріуш» (1858) державного діяча Гетьманщини, генерального хорунжого у 1741–1760 рр. М. Ханенка. У бібліотеці ще було представлено «Мемуари, які стосуються історії Південної Русі» (Київ, 1890). До цього видання увійшли спогади іноземців про Україну ХVІ–ХVІІІ ст., які було перекладено К. Мельник і видано за редакції В. Антоновича. До збірки увійшли й спогади українського просвітника, письменника та перекладача Г. Вінського «Мій час. Записки» (1815), «Записки про життя Миколи Васильовича Гоголя» П. Куліша (1856) тощо.

Крім наукових праць з українознавства та української художньої літератури, у бібліотеці В. Щавинського знаходилася низка публіцистичних і полемічних праць, які стосувалися української справи, відродження української державності, розвитку національної науки, культури та освіти. Так, у книгозбірні містилися праці: М. Грушевського «Визволення Росії та українське питання» (1907), «Питання про українські кафедри та потреби української науки» (1907), «Наша політика» (Львів, 1911), «Про українську мову і українську школу» (Київ, 1912), «На порозі нової України» (Київ, 1918); П. Стебницького «Під стелями Думи» (1907), «Україна і українці» (1917), «Українська справа» (1917); Б. Грінченка «На безпросвітному шляху: про українську школу» (Київ, 1907) та ін.

Із давніх українських рукописних і стародрукованих пам'яток В. Щавинський мав низьку видань Києво-Печерської лаври: «Мир з Богом людині» (1681) І. Гізеля, «Євангеліє» (1733), «Акафісти з канонами» (1741, 1758, 1813). Були також список збірника давньоруського права «Руська правда» і «Требник», надрукований у Львові, декілька примірників Біблії тощо.

Окрему групу становили видані давні літературні та історичні пам'ятки. Вчений придбав «Повість минулих літ. Літопис за Іпатським списком», надрукований у 1871 р. Археографічною комісією під редакцією С. Палаузова, та «Патерик Київського Печерського монастиря», виданий Д. Абрамовичем у 1911 р. Мав окремі томи багатотомного видання «Повне зібрання руських літописів, що видавалися з 1841 р., а також «Збірник літописів, що стосуються історії Південної та Західної Русі», який вийшов друком у Києві в 1888 р. під редакцією В. Антоновича. До колекції увійшли українські козацькі літописи:

«Літопис Самовидця», котрий вийшов друком у 1846 р. під редакцією О. Бодяньського; «Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки», який опублікувала Тимчасова комісія для розбору давніх актів у Києві в 1853 р.; «Літопис подій у Південно-Західній Росії у XVII столітті» (у 4 т.; Київ, 1848–1864), автором якого був український козацько-старшинський літописець С. Величко.

Відклалися у збірці також довідкові та ілюстративні видання: альбом К. Михальцевої «Малюнки з поїздки до Малоросії» (1882); альбом «З української старовини» (1900) з малюнками С. Васильківського і М. Самокиша та історичними довідками Д. Яворницького; праця М. Самокиша «Мотиви українського орнаменту» (Харків, 1902); альбом виставки XII Археологічного з'їзду, що відбувся у Харкові в 1902 р.; «Альбом старого Львова» (1917), виданий В. Верещагіним, тощо.

До колекції В. Щавинського входив значний комплекс періодичних і продовжуваних наукових видань: «Археологическая летопись Южной России», «Військово-науковий вісник», «Искусство в Южной России», «Искусство. Живопись, графика, художественная печать», «Основа. Южно-русский литературно-ученый вестник», «Украинский вестник», «Український студент» та ін.

Збирав В. Щавинський і карти України. Так, учений мав «Оглядову карту українських земель», яку в 1915 р. у Відні видав український географ, етнограф і картограф С. Рудницький. У бібліотеці відклалися праця Р. Росієнської «Пояснювальна записка до довідкової карти будівельних матеріалів та корисних копалин Східної Галичини» (1917). Купував колекціонер карти-довідники, яких у зібранні було вміщено понад десяток.

Висновки. Таким чином, у науковій бібліотеці В. Щавинського, яку мистецтвознавець старанно збирав протягом кількох десятиріч з метою подарувати її науковим установам Києва, важливу частину становили рідкісні та цінні видання з україніки. Колекціонеру вдалося зібрати великий комплекс наукових праць з українознавства, художньої, мемуарної та публіцистичної української літератури, довідкових та ілюстративних видань про Україну, бібліографічних джерел до історії українського народу та українського національного державотворення. Найціннішим складником бібліотечної колекції вченого були рідкісні видання творів Т. Шевченка та науково вартісні праці про нього. У книгозбірні В. Щавинського було представлено видання з українознавчої проблематики, які стали бібліографічною рідкістю ще за життя вченого та побачили світ від XVII до початку XX ст. й друкувалися в усіх регіонах України, а також країнах Європи та Америки. Більшу частину свого життя В. Щавинський мешкав поза Україною, але він системно вивчав її історію, літературу та культуру, одним із свідчень чого є наукова колекція видань з україніки в його бібліотеці.

Список бібліографічних посилань

1. Документально-архівний фонд Національного художнього музею України. Ф. 42. Спр. 2. 415 арк.
2. Жолковська С., Михайлова Т. Книги із зібрання В. О. Щавинського у фондах Наукової бібліотеки Музею Ханенків. *Дар Василя Щавинського (1868–1924)* / упоряд. О. Живкова. Київ : Фенікс, 2020. С. 89–92.
3. Епістолярна спадщина Агатангела Кримського (1890–1941 рр.) : в 2 т. / редкол.: Л. В. Матвеева (гол. ред.) [та ін.] ; НАН України, Інститут сходознавства ім. А. Кримського. Київ, 2005. Т. 2 : 1918–1941. 358 с.

4. IP НБУВ. Ф. 68. Од. зб. 41. 5 арк.
5. IP НБУВ. Ф. 279. Од. зб. 296. 1 арк.
6. IP НБУВ. Ф. 279. Од. зб. 862. 118 арк.
7. Перетц В. М. Василь Олександрович Шчавинський (некролог). *Україна*. Київ : Держ. вид-во України, 1925. Кн. 3. С. 188–191.

References

1. Documentary Archive Fund of the National Art Museum of Ukraine. Fund 42, Unit 2. [In Russian].
2. Zholkovska, Ye., & Mykhailova, T. (2020). Knyhy iz zibrannia V. O. Shchavynskoho u fondakh Naukovoї biblioteki Muzeiu Khanenkiv [Books from the collection of V. O. Shchavynskiy in the funds of the Scientific Library of the Khanenko Museum]. In *Dar Vasyliia Shchavynskoho (1868–1924)*. Zhyvkova, O. (Ed.). (pp. 89–92). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
3. (2005). Epistoliarna spadshhyna Agatangela Krymskogo (1890–1941 rr.): v 2 t. T. 2: 1918–1941 [Epistolary legacy of Agathangel of Crimea (1890–1941): in 2 volumes. Vol. 2: 1918–1941]. Matvieieva, L. V. (Ed.). Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
4. Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Fund 68, Unit 41. [In Ukrainian].
5. Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Fund 279, Unit 296. [In Russian].
6. Institute of Manuscript of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine. Fund 279, Unit 862. [In Russian].
7. Perettcz V. M. (1925). Vasyl Oleksandrovych Shchavynskiy (nekrolog) [Vasyl Oleksandrovych Shchavynskiy (obituary)]. *Ukraina*, 3, 188–191. Kyiv, Ukraine: Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy. [in Ukrainian].

Andrii Shapoval,

<https://orcid.org/0000-0003-1188-5142>,

Doctor of Historical Sciences, Senior Researcher,

Head of Department of Archaeography of Institute of Archival Studies,

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

EDITIONS OF UKRAINIAN STUDIES IN SCIENTIFIC LIBRARY OF VASYL SHCHVYNSKYI

The purpose of the article based on the analysis of archival sources, to reconstruct the Ukrainian studies component of the scientific library of the outstanding Ukrainian art critic, collector, bibliophile and philanthropist Vasyl Oleksandrovych Shchavynskiy (1868–1924). **The methodology** of the article based on the use of source, archival, chronological, comparative, biographical and prosopographic research methods. **The scientific novelty** of the article lies in the fact that, for the first time, based on the analysis of archival sources deposited in the funds of the Institute of Manuscripts of the V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, a set of publications on Ukrainian studies that were part of the scientific library of V. Shchavynskiy was established. **Conclusions.** In the scientific library of V. Shchavynskiy, which the art critic painstakingly collected for several decades with the aim of donating it to the scientific institutions of Kyiv, an important part consisted of rare and valuable publications on Ukrainian studies. The collector managed to collect a large complex of scientific works on Ukrainian studies, artistic, memoir and journalistic Ukrainian literature, reference and illustrative publications about Ukraine, bibliographic sources on the history of the Ukrainian people and Ukrainian national state formation. The most valuable component of the scientist's library collection were rare editions of T. Shevchenko's works and scientifically valuable works about him. In the book collection of V. Shchavynskiy, publications on Ukrainian studies were presented, which became a bibliographic rarity during the scientist's lifetime and were published from the 17th to the beginning of the 20th centuries, and were printed in all regions of Ukraine, as well as in European and American countries. For most of his life, V. Shchavynskiy lived outside Ukraine, but he systematically studied its history, literature and culture, one of the proofs of which is the scientific collection of publications on Ukrainian studies in his library.

Keywords: V. Shchavynskiy, scientific library collection, publications on Ukrainian studies, archival documents, V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine.

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

62, Volodymyrska str., Kyiv, 03039, Ukraine

e-mail: shail96@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 05.07.2024 р.